

LA FACULTAT DE DRET

—
JORGE CORREA BALLESTER I YOLANDA BLASCO GIL

Separata de la
HISTÒRIA DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Volum III
LA UNIVERSITAT LIBERAL (SEGLES XIX I XX)

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
2000

LA FACULTAT DE DRET

JORGE CORREA BALLESTER i YOLANDA BLASCO GIL

La ciència jurídica canvia profundament en l'edat contemporània. En les universitats peninsulars es reflecteix el canvi en l'arranjament de Quintana del 1836 i, més evident, a partir de la reforma d'Espartero el 1842, on apareixen ja les noves disciplines, el dret nou.¹ El dret de l'antic règim sofreix notables transformacions, per adequar la legislació a la nova societat de la revolució liberal. Ara s'implanta en les universitats l'estudi del dret patri, de les constitucions, dels codis que apareixen, i de les lleis especials administratives i civils, fins a la tardana elaboració del codi.

Hi ha un canvi d'objecte d'estudi i de continguts –en una època agitada, revolucionària– que va significar, en una universitat mediocre, cert descens en els nivells d'ensenyament.² La ciència jurídica espanyola és pobra, limitada, i depèn en aquests anys de la doctrina europea –alemanya, francesa i italiana, sobretot– que s'introdueix entre nosal-

1. Decret d'1 d'octubre de 1842, *Decretos de la reina Isabel*, 29, pp. 358 i ss. La bibliografia sobre el regnat d'Isabel II, M. Peset i J. L. Peset, *La universidad española (siglos XVIII-XIX). Despotismo ilustrado y revolución liberal*, Madrid, 1974; A. Álvarez de Morales, *Génesis de la universidad española contemporánea*, Madrid, 1972. En especial sobre la facultat de dret, M. Peset, "La enseñanza del derecho y la legislación sobre universidades durante el reinado de Fernando VII (1808-1833)"; "Universidades y enseñanza del derecho durante las regencias de Isabel II (1833-1843)"; "El plan Pidal de 1845 y la enseñanza en las facultades de derecho", *Anuario de historia del derecho español*, 30 (1968), 229-375; 39 (1969), 481-544; 40 (1970), 613-651. Sobre l'època d'Alfons XII i la regència de Maria Cristina, Y. Blasco, *La facultad de derecho de Valencia durante la restauración (1875-1900)*, València, 2000. Sobre aquests canvis a Itàlia, A. Mazzacane, C. Vano (eds.), *Università e professioni giuridiche in Europa nell'età liberale*, Nàpols, 1994.

2. Un intent de mesurar-ho, sobre els escrits, M. Peset, "Cuestiones sobre la investigación de las facultades de derecho durante la segunda mitad del siglo XIX", *I seminario de historia del derecho y derecho privado. Nuevas técnicas de investigación*, Bellaterra, 1985, pp. 327-396.

tres. L'exegesi del *Code Napoléon*, l'escola històrica i la pandectística alemanya o les idees de la nova sociologia s'importen progressivament. També filosofia jurídica i política, que es percep fins i tot en els manuals de dret civil, per exemple en la concepció de dret de propietat. Són els anys de la irrupció del socialisme i del comunisme, dels treballs sobre col·lectivisme agrari de Costa o d'Altamira... El 1848, el llibre de Thiers sobre la propietat és una defensa del nou model.³

ELS PLANS D'ESTUDI

Quan es van afermar els liberals en el govern d'Isabel II van iniciar la reforma de les universitats. La solució de Quintana —el decret del 1821— no s'hi va restituir, potser perquè era costós, ja que canviava profundament l'ensenyament; o bé, perquè els moderats tenien en ment un altre model —més centralitzat—. Quintana, que presidia la direcció general d'estudis durant la regència de Maria Cristina, a penes va variar la situació en el seu arranament del 1836, mentre que el decret del duc de Rivas sols va estar vigent uns dies, per la sargentada de La Granja i l'ascens dels progressistes. El 1842, el regent Espartero hi introdueix una profunda reforma, en unificar les dues velles facultats de lleis i cànons en una de jurisprudència, amb noves assignatures més al dia... La carrera duraria deu cursos, en tres cicles, que es corresponen als graus de batxiller, llicenciat i doctor. A partir d'aquest moment, la llicenciatura habilita per exercir, i desapareixen l'examen davant l'audiència i les passanties. Ja en el govern provisional de Joaquín María López i després governs moderats, planegen per decret les noves estructures universitàries, uniformes i centralitzades. La llei Moyano del 1857 recull —en una llei de corts— aquest model que prevaldrà més d'un segle, encara que modificat constantment.⁴

En la facultat de dret s'exigia el dret romà durant dos cursos, acompanyat de prolegòmens i literatura llatina en primer, i de filosofia en segon. El tercer any història i insti-

3. Traducció de la societat literària, Madrid, 1848; *De la propiedad*, traduïda al castellà per J. Pérez, i amb un pròleg afegit i una carta escrita sobre la mateixa matèria per D. Vicente Vázquez Queipo, Madrid, 1848. M. Peset, "Derecho y propiedad en la España liberal", *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico*, 5/6 (1976-1977), 463-507 i "Fundamento ideológico de la propiedad", *Historia de la propiedad en España, siglos XV-XX*, Madrid, 1999, pp. 441-470.

4. Vegeu-ne M. i J. L. Peset, *La universidad española...*, pp. 461-490; més recents els estudis de M. Peset, "Autonomía universitaria y libertad de cátedra: una síntesis histórica a través de los siglos XVIII, XIX y XX", *Cuadernos constitucionales de la cátedra Fadrique Furió Ceriol*, 22/23 (1998), 7-33; i "Los dos modelos de la universidad liberal", *Història del pensament jurídic*, edició de Tomàs de Montagut, Barcelona, 1999, pp. 283-298.

tacions del dret civil espanyol —comú i foral— i literatura general espanyola; en quart mercantil i penal —una sola assignatura—, economia i estadística, i història d'Espanya; en cinquè institucions de dret canònic i elements de dret polític i administratiu, amb la qual cosa s'arribava al grau de batxiller en dret. Aquestes assignatures eren comunes per a les tres branques o especialitats que Moyano hi va establir: lleis, cànons i administració. En els estudis de llicenciatura es torna a insistir en les matèries de batxiller, més desenvolupades. Els retocs són constants, però aquest nucli d'assignatures —excepte les de preparatori— persistirà durant llargs anys. La revolució del 1868 suposarà la llibertat d'ensenyament i la reforma, però no s'arriba a una modificació a fons de Moyano i els reglaments que l'acompanyen. Amb la restauració tot quedaria igual, els decrets d'Oro-vio van desmuntant les modificacions, mentre expulsa Giner i altres professors.

A partir del 1880, amb el ministre de foment Fermín Lasala, es retoquen de nou els ensenyaments. Havia estat suprimit el grau de batxiller en les facultats el 1870, per la qual cosa Lasala va fer un pas enrere més, eliminava els estudis en cicles que desenvolupaven les matèries en tres nivells per als diferents graus —encara que el doctorat, a Madrid, eren bastants assignatures específiques—. També va reduir a dues les especialitats, uneix lleis i cànons. Després, el 1883, Gamazo suprimeix les especialitats. La divisió responia, sens dubte, a una visió antiga dels estudis, recordava encara l'existència de dues facultats —lleis i cànons—, mentre que la separació dels estudis administratius absorbia una escola que va fundar Espartero el 1841 per a funcionaris; els moderats van preferir que no s'apartàs aquesta matèria de la universitat. Gamazo va voler abaratir-ne el cost amb la unificació dels estudis jurídics i va situar a més en la facultat els estudis de notariat —més senzills que la carrera de dret—. Evitava la multiplicació de càtedres i professors, alhora que aconseguia la unitat en la formació dels juristes. També suprimia l'articulació de la carrera en cursos —ja iniciada per Lasala—, amb les corresponents matèries, tot establint-hi set grups d'assignatures, que poden cursar-se amb certa llibertat, però mitigada per una taula d'incompatibilitats. El primer grup buscava una formació general de l'alumne, i s'estudiava com a preparatori en lletres; el segon i tercer, ja en la facultat, tenen una funció que es completava amb la creació de la història general del dret espanyol i la transformació dels vells prolegòmens del dret en càtedres de dret natural... L'economia i l'estadística, l'hisenda, el dret romà... Després vindrien les assignatures de dret positiu —separa el mercantil del penal, amplia el civil, i hi introdueix alguna pràctica—. La reforma de l'integrista Alejandro Pidal y Mon s'hi va limitar a escassos retocs. Finalment, García Alix, ja des del recentment creat ministeri d'instrucció pública i belles arts, va fer altres modificacions, com ara suprimir l'estadística o separar en càtedres diferents el dret polític de l'administratiu. Va voler crear una facultat

de dret i ciències socials a Madrid, per tallar des dels principis jurídics el problema social que representava l'existència de moviments obrers –l'institut de reforma social, s'havia creat el 1883–. En els plans, sens dubte, hi ha una preeminència del dret civil i mercantil, i una presència reduïda del dret públic.⁵

Després a penes hi ha modificacions en el currículum de dret. Hi ha propostes i consultes, però no s'aborda el canvi de pla fins al decret de Silió, que tampoc no va variar massa: volia substituir el preparatori –que consistia en estudis de literatura i història en lletres– per altres ensenyaments complementaris, com idiomes o literatura jurídica, que s'hi podrien cursar simultànies, unes obligatòries i altres optatives, en els primers cursos de la llicenciatura. També es pretenia que tots els ensenyaments s'acompanyassen de les pràctiques corresponents per facilitar la preparació professional o investigadora. Més important seria la substitució en la llicenciatura del dret natural per una teoria general del dret, amb els elements més abstractes i comuns del món jurídic, tot seguint les direccions de la doctrina alemanya i italiana, davant un dret natural conservador, revestit d'ètica escolàstica. En qualsevol cas l'autonomia de Silió no hi arribaria a consolidar-se.⁶

En fi, durant cent cinquanta anys, replets de canvis de plans i de reglaments, d'arranjaments i projectes, els professors van ensenyar en les classes magistrals. A penes hi quedava lloc per a assistència a pràctiques, excepte en matèria processal. Menys encara per a seminaris –com feia Altamira en les classes de doctorat a Madrid–. El nombre de cursos va variar al llarg del segle, des dels vuit que sumaven batxiller i llicenciatura el 1842, fins als cinc que pràcticament han arribat als nostres dies establerts el 1880. Classes d'hora i mitja, des del reglament de Corvera del 1858, que després es redueixen a una hora diària de cada assignatura –algunes són alternes–. Complement d'aquest ensenyament són els exàmens i els manuals o apunts. El curs començava el primer d'octubre i acabava el 15 de juny, amb els exàmens –els extraordinaris a partir del 15 de setembre–. Els exàmens s'hi van establir de manera general a partir del 1824. Al principi són exàmens de curs, anuals, i més tard per assignatures. En els graus, la llicenciatura es configurava com el més important, ja que possibilitava l'exercici. El doctorat, simple acte solemne en l'antic règim, tampoc posseïa caràcter científic en l'època liberal. Es feia a Madrid, sobre un qüestionari previ del qual s'elegia un tema per exposar-hi durant

5. Sobre l'ensenyament jurídic i el seu sentit privat, B. Clavero, "Arqueología constitucional: empleo de la universidad y desempleo del derecho", *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico*, 21 (1992), 37-87.

6. M. F. Mancebo, *La universidad de Valencia. De la monarquía a la república (1919-1939)*, València, 1994, pp. 167-169.

mitja hora. Al principi del XX, s'hi introdueix la tesi doctoral, però, la major part són treballs apressats, de síntesi, fins que va passar a totes les universitats, ja en època de Franco.

ENSENYAMENTS I DOCTRINES JURÍDIQUES

Des del final del segle XVIII les facultats de lleis i cànons renoven les formes i els continguts de l'ensenyament. S'hi explica un panorama sistemàtic de l'assignatura –des del principi– i comença la utilització dels manuals. Els professors exposen, amb major o menor fortuna, el dret romà i el patri o reial –el dret canònic– i el plasmen, juntament amb els seus comentaris i ensenyaments, en llibres destinats als alumnes; encara que amb freqüència s'hi recorre a obres estrangeres. Els plans il·lustrats –el de València del 1786– assenyalen el manual que, necessàriament, ha de seguir el catedràtic. Gràcies a aquests manuals i apunts podem aproximar-nos a què ensenyaven. Aquesta forma de l'ensenyament –amb continguts nous– es continuaria en les facultats liberals, fins a gairebé els nostres dies. Quintana, en l'arranjament del 1836 va deixar una certa llibertat als professors per designar els llibres a estudiar, però després, s'hi van introduir llistes, amb diversos manuals per assignatura, dels quals el docent podia escollir. Els moderats van donar suport a aquest sistema, que deixava certa llibertat controlada. A partir de la gloriosa i la restauració ja no es van promulgar llistes per a la universitat, encara que es va continuar exigint l'aprovació del consell d'instrucció pública dels manuals que escriuien els professors. L'existència d'un mercat ampli, amb gran nombre d'estudiants de dret facilitava les vendes i completava els exigus sous dels catedràtics. Però afavorien un ensenyament merament expositiu, memorístic, que ha arribar als nostres dies.⁷

Les matèries que cursaven en lletres –van variar segons els plans– donaven un primer panorama històric i filosòfic, que es considerava apropiat per als futurs juristes. Al mateix temps servien per sostenir aquella facultat, que, en altre cas, hagués mancat d'alumnes. Ja dins la facultat de dret hi ha dues assignatures amb anàloga intenció formativa: la història general del dret i el dret natural, al començament de la carrera –encara que a Madrid tenien càtedres de doctorat–. Són disciplines que s'estan configurant en els anys de la restauració. El caràcter de no ser positives, les dotava d'un segell

7. M. i J. L. Peset, *La universidad española...*, pp. 283-209; M. Peset, "L'introduction des manuels d'enseignement dans les universités espagnoles au XVIIIe siècle", *De l'alphabétisation aux circuits du livre en Espagne XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris, 1987, pp. 163-185; P. García Trobat, "Libertad de cátedra y manuales en la facultad de derecho (1845-1868)", *Cuadernos del instituto Antonio de Nebrija*, 2 (1999), 37-58.

preparatori, de formació en idees generals i adoctrinadores. La història pretenia, a més, descarregar a altres assignatures de normes del passat —una vegada promulgats els codis i les lleis liberals—, així com demostrar una identitat espanyola, la reivindicació d'un dret gloriós en els segles pretèrits. El dret natural i la filosofia fonamentaven la justícia. En general, els juristes creien que el dret per ser estudiant científicament havia de ser objecte d'una triple consideració: històrica, filosòfica —els principis, les regles més generals— i, finalment, positiva. Fins i tot la legislació comparada havia de completar l'anàlisi. Per això, aquestes dues assignatures tenien un interès afegit. A més, en l'oratoria o l'argumentació, en les cites i l'erudició, servien els advocats i els polítics.

La història —s'hi crea la càtedra Gamazo el 1883— no era absent en plans anteriors, al costat i dins els ensenyaments civils i canònics. En les reformes liberals es percep que els juristes eren conscients de la necessitat de coneixements històrics per enfrontar-se al dret, no sols per la presència o la conservació del romà, sinó perquè el dret patri o nacional havia de prestar certa atenció a la història. Abans de la codificació, els texts del dret castellà o del català eren inserits en una història de segles —els drets forals fins a l'època recent—. Els primers plans liberals atenen la història en cadascuna de les matèries. Moyano va establir en el preparatori de lletres la història general i particular d'Espanya, i en romà i civil va imposar l'estudi de la història; en l'especialitat de canons història de l'església. Una vegada publicats els codis, amb la pretensió de racionalitat i novetat, de poc servia el nostre dret anterior —excepte en els territoris de dret foral—. Però no es volia prescindir d'una formació històrica, essencial per a ser un bon jurista, com a mètode d'anàlisi i per a l'afirmació d'un nou estat i una nacionalitat. Els coneixements històrics, a més, tenien gran prestigi a Europa, venien aires de l'escola històrica alemanya, que fonamentava el dret en l'esperit del poble, expressat en la ciència dels juristes.

Quan es van crear les primeres càtedres d'història general del dret es van nomenar per concurs els titulars.⁸ A València, Eduardo Pérez Pujol, catedràtic de dret civil des del 1856, va optar per passar a aquesta matèria, que conreava des de feia anys. La seua darrera etapa la va dedicar a la *Historia de las instituciones sociales de la España goda*, obra que va aparèixer pòstuma el 1896.⁹ Hi mostra el seu bon treball d'investigador, tot traçant un quadre de les institucions socials godes. S'han conservat les seues explica-

8. A. Mora Cañada, "Notas sobre la primera cátedra de historia del derecho en Valencia y otras universidades españolas", *Vida, instituciones y universidad en la historia de Valencia*, València, 1996, pp. 163-172.

9. E. Pérez Pujol, *Historia de las instituciones sociales de la España goda*, 4 vols., amb pròleg de Vicente Santamaría de Paredes, València, 1896. El seu interès per la història ja en "Orígenes y progresos del estado y del derecho en España", discurs d'obertura de curs de la universitat de València el 1860, publicat en *Revista general de legislación y jurisprudencia*. Vegeu-ne S. Romeu Alfaro, *Eduardo Pérez Pujol: vida y obra*, València, 1986.

cions de classe, gràcies a l'esforç de dos alumnes, que es van editar el 1886.¹⁰ Són certament succints, i dedicats sobretot als primers temps, amb escassa atenció a l'edat moderna i contemporània.

A la fi de segle, un altre historiador, Matías Barrio y Mier publica la seua *Historia general del derecho español*,¹¹ com a extracte taquigràfic de les seues explicacions, encara que no hi ha cap dubte de la seua intervenció i redacció. Per la informació i el tractament de les qüestions, l'obra de Barrio Mier és potser superior als apunts del rector valencià. Potser estava més dedicat a l'*España goda*, mentre que Barrio es va esforçar més amb el seu manual, conservador i d'excessiu volum, també centrat en vells temps. Si es contrasten uns i altres, s'adverteixen diferències entre un liberal com Pérez Pujol i un carlista, en el concepte i la valoració de la història jurídica. En tot cas, són dues visions semblants de la història del dret espanyol, en temps de nacionalisme. Conservador o liberal, els professors segueixen uns procediments anàlegs, amb un fort component nacionalista. En aquesta matèria no es noten tant els contrastes entre dues actituds polítiques diferents, com ocorre en filosofia del dret.

La filosofia del dret va ser creada en la restauració. Hom pot afirmar que va ser Giner de los Ríos qui la va dotar de l'extensió i la importància que revesteix en els anys del final de segle, però la seua trajectòria és més llunyana. El 1842, el pla de la facultat de jurisprudència d'Espartero va introduir en primer curs uns prolegòmens del dret, o estudi primer d'aquesta ciència. Es tractava d'un saber preliminar, en què es donaven algunes nocions al voltant del dret i de les seues institucions més destacades. Poc tenia a veure amb aquells principis essencials, que reivindicaria el dret natural. Era, més aviat, una assignatura descriptiva i del més divers contingut. A València la impartiria Carmelo Miquel i, poc després, Fernando León Olarieta —ambdós van escriure sengles manuals—. Tanmateix, el dret requeria una justificació i una meditació més àmplia.

El 1843 el ministre, Pedro Gómez de la Serna, va enviar a Alemanya Julián Sanz del Río per estudiar-hi filosofia amb Ahrens i els deixebles de Krause. De tornada, se li va concedir una càtedra de doctorat en la facultat de filosofia de Madrid, a la qual podien assistir els juristes.¹² La filosofia krausista va arrelar a Espanya, en les facultats de dret, gràcies al seu deixeble Giner, qui la va explicar i va conrear des de la seua càtedra de doctorat de la central —creada pel pla Seijas el 1850, suprimida per Moyano dos anys,

10. E. Pérez Pujol, *Historia del derecho español*, València, 1886. Un dels alumnes és Agustí Aleixandre, l'altre, les sigles del qual són A. G. B., desconexim qui pogué ser.

11. M. Barrio Mier, *Historia general del derecho español*, 3 vols., Madrid, s.a.

12. M. Peset, "Julián Sanz del Río und seine Reise nach Deutschland", en K.-M. Kodalle (ed.), *Karl Christian Friedrich Krause (1781-1832). Studien zu seine Philosophie und zum Krausismus*, Hamburg, 1985, pp. 152-173.

va ser represa per Corvera—. ¹³ Les noves idees del krausisme es van enfrontar a la filosofia tradicional i escolàstica; es van traduir i es van reelaborar àmpliament, sobretot a través dels *Principios de derecho natural* de Giner, publicats el 1973, juntament amb Alfredo Calderón. ¹⁴ Els alumnes que arribaven a la seua càtedra de doctorat a Madrid veien en ell un ordre, una visió completa del dret, que s'aplicava en totes les assignatures, més detallistes i acumulatives de dades i lleis. A més, l'atractiu de la seua persona i les seues classes dialogants, sense exàmens, li va donar notable relleu entre els futurs professors.

L'obra de Rafael Rodríguez de Cepeda, els *Elementos de derecho natural*, publicats el 1887, posseeix certa qualitat, però ancorada en les doctrines tradicionals. ¹⁵ És un manual conceptual, escrit amb finalitat didàctica, basat en la nova escolàstica italiana i alemanya, que se cita succincta en les seues nombroses notes —Taparelli, Cathrein...—. S'organitza com una sèrie de qüestions —sobretot en la part especial— on cal determinar uns principis tradicionals i catòlics, mitjançant un raonament i unes autoritats, amb la refutació dels contraris. És conservador, gairebé ultramuntà i integrista. La seua condemna de la desamortització en una època tan tardana, o la defensa de la sobirania de Déu, no deixen de ser una mica anacròniques —però no oblidem que el *Syllabus* condemnava el liberalisme el 1864—. Les reticències davant la monarquia parlamentària o la defensa de l'aristocràcia i les primogenitures no les compartirien molt els catòlics. En el discurs d'obertura del curs 1893-1894, Rodríguez de Cepeda li va refutar tot allò que s'oposava a les seues idees. ¹⁶ Davant l'utilitarisme d'Ihering i l'individualisme d'Spencer, adverteix les conseqüències funestes que poden produir, perquè l'una i l'altra, parteixen d'un relativisme, tant en l'ordre moral com en el jurídic; l'una i l'altra, obrin la porta a les passions humanes, en fonamentar la teoria de l'interès o del plaer i de la llibertat absoluta, sense més límits que la llibertat aliena. Com s'hi veu és un home summament religiós i convençut, polèmic. És l'antítesi de Giner en idees i actituds.

El dret civil figurava amb amplitud des dels plans d'estudi isabelins fins als nostres dies. És el centre del dret privat i, per tant, ocupa dos o tres cursos —després quatre—, amb la denominació de dret civil espanyol, comú i foral. Salvador del Viso ho va explicar

13. Corvera, a més, va denominar ja els prolegòmens com a "Introducción al estudio del derecho, principios de derecho natural"; des de Gamazo "Principios de derecho natural".

14. E. Terrón, *Sociedad e ideología en los orígenes de la España contemporánea*, Barcelona, 1969; E. Díaz, *La filosofía social del krausismo español*, Madrid, 1972. Va ser notable la traducció anotada de l'*Enciclopedia jurídica o exposición orgánica de la ciencia del derecho y del estado de Ahrens*, en 3 volums per Francisco Giner, Gumersindo de Azcárate i Augusto G. de Linares, Madrid, 1878-1880.

15. R. Rodríguez de Cepeda, *Elementos de derecho natural*, València, 1887, amb nombroses edicions posteriors.

16. R. Rodríguez de Cepeda, *Exposición y juicio crítico de algunas teorías modernas del derecho, discurso de apertura del curso académico de 1893-1894 en la universidad de València*, València, 1893.

durant llargs anys en la facultat. El seu manual va ser un dels més difosos, sols admet comparar-se amb els *Elementos de derecho civil y criminal* de Pedro Gómez de la Serna i Juan Manuel Montalbán. Però Del Viso els va sobreviure, ja que va ser adaptat al codi civil per Salvador Salom Puig, cosa que li va permetre prosseguir-hi durant els inicis del segle XX.¹⁷ És un manual de la vella tradició, cosa que es descobreix a penes comença la introducció romanista, arcaica, aliena al que significava Savigny —encara que recull els articles del projecte de codi civil del 1851—. Prova evident de l'arcaisme és que les definicions s'inspiraven en *Partidas* i *Novísima, Instituta* o *Digest*: que és el dret, les classes, la justícia, la jurisprudència... Hi distribueix la matèria en persones, coses i obligacions, està ben ordenat, hi exposa la matèria amb claredat.

Aquest èxit va retardar, sens dubte, la modernització del civil en la facultat de València. Eduardo Pérez Pujol el va seguir en les explicacions de càtedra, que ens han arribat a través d'uns apunts de classe de 1860 presos per Vicente Gadea Orozco.¹⁸ A través d'aquests, en les primeres lliçons —després d'una part històrica— podem apreciar una influència indubtable d'elements krausistes a través de Giner, certa originalitat i abstracció, però sens dubte segueix més de prop Del Viso, que Savigny. La formació del civilista salamanquí és antiquada —encara que tenia trenta anys quan va dictar aquests apunts—. Després, la seua dedicació a la història —la manca d'altres apunts posteriors— ens impedeix saber si va conrear les noves direccions del dret civil. La construcció dels drets individuals —persona, cosa i relació jurídica—, la forma d'elaborar les categories reflecteixen, sobre una base krausista, els coneixements tradicionals del dret civil liberal.

Cal esperar els *Estudios de derecho civil* de Felipe Sánchez Román, redactats al final del segle, des dels vells texts del dret castellà, completats a banda amb el codi civil que es va promulgar aquells anys. Però és al principi del segle XX, quan Felipe Clemente de Diego i Calixto Valverde, catedràtics de Madrid i de Valladolid, hi introdueixen la doctrina alemanya.¹⁹ En la facultat de València, Vicente Calabuig y Carrá publica el 1912 el primer volum d'un manual —part general—, on recull tardanament aquestes direccions

17. S. del Viso, *Lecciones elementales de historia y de derecho civil, mercantil y penal de España*, València, 1859-1860, amb diverses edicions posteriors, la quarta del 1879-1880, ja ajustada a la legislació vigent per una associació d'advocats del col·legi de València; la sisena S. Salom Puig, *Lecciones elementales de derecho civil por S. del Viso, revisada y arreglada al nuevo código civil y legislación vigente...*, 2 vols., València, 1889; després ja escriuria un manual propi, el 1902, que es limita a exposar-hi el codi, i encara recorda Del Viso.

18. Apunts manuscrits, propietat de Mariano Peset, 3 vols., 1860.

19. F. Sánchez Roman, *Estudios de derecho civil*, 6 toms en 9 vols., Madrid, 1889-1910, amb apèndix del 1911. Una aproximació a F. C. Savigny, *Sistema del derecho romano actual*, traduït al castellà per J. Mesia i M. Poley, amb pròleg de M. Durán y Bas, 6 vols., Madrid, 1878-1879, en Y. Blasco, *La facultad de derecho de Valencia durante la restauración (1875-1900)*, 2 vols., tesi doctoral inèdita, València, 1996, II, pp. 352-366.

germàniques i italianes. La seua mort, tres anys després, va impedir segurament que continuàs amb altres volums. Quan escriu porta molts anys en la càtedra, la seua obra és com un testament que va voler deixar, de les lectures i les classes. Coneixia bé el dret, encara que amb algunes desviacions i plantejaments que desborden el civil. Recull la tradició de Giner, però també Savigny; encara que també hi són nombroses les referències a la doctrina antiga. En la introducció del seu manual és present Giner: la diferenciació entre la idea racional del dret i la seua fi pràctica; la filosofia del dret com a constitutiva del dret natural, que es va perfeccionant des del món oriental fins a l'escola harmònica de Krause. Però, en el moment en què escriu, els conceptes generals ja estaven en mans dels filòsofs del dret i les disquisicions sobre la naturalesa de l'home, la seua fi racional i la voluntat lliure ja no interessaven els civilistes.

Finalment, cal fer una menció especial a un altre insigne professor de dret civil, José Castán Tobeñas. Arriba a València el 1921 —procedent de Barcelona, abans va ser catedràtic de Múrcia—, i sens dubte en la facultat adquireix la maduresa. Va promoure la creació de la biblioteca de dret, després va ser degà, fins que se'n va anar al tribunal suprem dotze anys després. Va sistematitzar i va ordenar la doctrina, amb gran senzillesa i claredat, enganxat al codi civil, amb algunes dosis d'història i de teoria. Potser perquè va redactar contestacions a registres i notaria, adquireix aquesta forma lineal, fàcil, que ha caracteritzat després la doctrina... Encara que és persona d'àmplia formació, interessada en els problemes socials greus del seu temps.²⁰

En dret mercantil s'explicava el codi de comerç del 1829 durant molts anys. N'hi ha prou amb veure els manuals del regnat d'Isabel II —Durán y Bas, a Barcelona, el més notable—. Amb la separació del penal, s'hi va formar una escola de mercantilistes, encapçalats per Álvarez del Manzano, que van treballar aquesta matèria des d'amplis horitzons que pretenien abraçar-ho tot, un dret mercantil universal. Van influir en el fet que Gamazo denominàs aquesta nova disciplina dret mercantil d'Espanya i de les principals nacions d'Europa i Amèrica. A València havia explicat durant més de trenta anys un catedràtic anodí, José María Llopis Domínguez. Després va venir un deixeble d'Álvarez del Manzano, Adolfo Bonilla San Martín, que hi va estar sols uns anys i va passar després a la central, a la facultat de filosofia i lletres, on es va trobar més ajustat amb la seua formació i afeccions.²¹ El va succeir Lorenzo Benito y Endara, que preci-

20. Els seus plantejaments socials des del discurs d'obertura del 1931-1932, així com també publica les contestacions a registres en 2 vols., Madrid, 1926; sobre equitat, en el discurs de recepció en l'acadèmia de ciències morals i polítiques, el 1933; *En torno al derecho natural. Esquema histórico y crítico*, Saragossa, 1940.

21. Vegeu-ne J. Puyol, "Adolfo Bonilla San Martín: su vida y sus obras", *Revista de ciencias jurídicas y sociales*, 9, 37 (1926), 425-684.

sament seria qui acabaria amb aquelles ambicions dels mercantilistes, ja que va limitar l'assignatura al dret positiu espanyol, amb la teoria mercantil moderna, amb una dogmàtica que se separa del civil. La filosofia, i també la història, ja tenien els seus propis especialistes, i el positivisme abandonava aquests camps.²²

Les disciplines del dret públic havien aparegut, en bona part, amb la revolució liberal. Constituïen un altre gran sector dels ensenyaments universitaris –contraposats al dret privat, civil i mercantil–. El dret constitucional incumbia a tots els ciutadans, mentre que l'administratiu afectava sobretot funcionaris, ja que la jurisdicció contenciosa administrativa, estava reservada al consell d'estat, i no hi intervindrien els jutges fins al 1888 –encara limitadament–.²³

Ja en els plans moderats es van explicar per un mateix professor el dret polític i l'administratiu –amb dues càtedres, com en civil–, i així van continuar fins al 1900, en què els separa García Alix. Des de Moyano fins a Gamazo, hi havia a Madrid i Barcelona l'especialitat d'administració que, segons sembla, no hi va tenir massa èxit, perquè funcionaris amb títol no n'hi havia massa.²⁴ En la nostra facultat, durant la restauració, expliquen tres catedràtics d'indubtable renom: Vicente Santamaría de Paredes, Rafael Olóriz i Eduardo Soler.

Santamaría de Paredes, en els primers anys va tractar qüestions de dret penal i de propietat, amb ocasió d'alguns concursos de l'acadèmia de ciències morals i polítiques. Qüestions que estaven en l'ambient, en aquells anys de la gloriosa, en què es volien millorar les presons –Salillas, Concepció Arenal...–, o s'albiraven els primers moviments obrers. La qüestió social –així s'anomenava– feia presagiar enfrontaments, si no s'aconsegua encarrilar.²⁵ A través del *Curso de derecho político*, podem conèixer les seues explicacions, d'encuny liberal, amb un sentit històric indubtable.²⁶ Hi divideix els contin-

22. M. Peset, "Cuestiones...", pp. 387-395. Benito y Endara havia seguit les petjades dels anteriors en el *Manual de derecho mercantil de España y de las principales naciones de Europa y América*, València, 1897, i va canviar radicalment en el *Manual de derecho mercantil*, 2 vols., València, 1904-1908.

23. Va ser Santamaría de Paredes autor de la llei que va equilibrar els tribunals contenciosos administratius amb membres del consell d'estat i de la judicatura, vegeu Martín Retortillo, *El proceso de elaboración de la ley de lo contencioso de 1888*, Madrid, 1975.

24. J. Sarrión, "Los licenciados y doctores en administración en la universidad española del siglo XIX. Su ingreso en la función pública", *Doctores y escolares*, II, pp. 401-414.

25. *Principios del derecho penal, con aplicación al código español*, Madrid, 1871; *La defensa del derecho de propiedad y sus relaciones con el trabajo*, obra premiada per la reial acadèmia de ciències morals i polítiques, en el concurs extraordinari de 16 de març de 1872, Madrid, 1874. L'última s'analitza per M. Peset, "Fundamento ideológico...", pp. 457-461.

26. *Curso de derecho político, según la filosofía política moderna, la historia general de España y la legislación vigente*, pròleg d'Eduardo Pérez Pujol, València, 1880; 2a ed., Madrid, 1883; l'edició del 1903 és més àmplia, ja que desenvolupa alguns punts i s'hi troba actualitzada la legislació.

guts en tres parts: els principis generals del dret polític, la història del dret polític espanyol i la legislació política vigent a Espanya. Eren els tres enfocaments que, aleshores, s'hi consideraven imprescindibles. Assenta les bases de dret polític, mitjançant uns esquemes senzills que tracen un quadre general del funcionament de l'estat de dret. Serien els principis comunament acceptats a les nacions civilitzades d'Europa, amb certa preferència pels que regeixen a Espanya —centralisme enfront de federalisme— i una desqualificació de les malalties del sistema: l'anarquia, el despotisme, els cops d'estat, etc. Per als alumnes eren esquemes fàcils de retenir i que, a més, destacaven els valors liberals que el professor vol inculcar-los. La part d'història del dret polític espanyol és molt extensa. Segons l'opinió de Pérez Pujol, exposa “la unidad especial y total de la existencia histórica del Estado [...] en España...”. És ben minuciós, sens dubte, encara que una visió històrica no era usual en aquest sector del dret —n'hi ha prou amb comparar els manuals de Posada o de Colmeiro, qui, d'altra banda, va conrear àmpliament la història—. El polític o constitucional, amb unes constitucions noves, no semblava requerir-la —com el civil—, eren obra recent de la revolució liberal. Potser és influència de Pérez Pujol o el convenciment que sols amb un estudi històric cal entendre la constitució interna d'Espanya, com volien Colmeiro o Cánovas. Però, sobretot, per les dates, amb aquesta recerca de la identitat hispana, que tant va entusiasmar aquells anys. Fora d'això, és una història correcta, encara que sense investigació pròpia, orientada cap al present, que exalça la corona i els avanços que es produeixen al llarg del temps. Procurarà la continuïtat que la ruptura liberal va trencar —així com també va pretendre fer el discurs preliminar de la constitució de Cadis—. Finalment, amb més brevetat hi exposa la constitució vigent del 1876.

Rafael Olóriz va editar també un manual, els seus *Estudios de derecho político*.²⁷ És més reduït, amb menor extensió i ambició. No fa servir diversos enfocaments, com Santamaría, sinó que hi exposa amb senzillesa els conceptes essencials i les institucions polítiques. Era apropiat per als estudiants, més reduït sens dubte, de principis. Hi fa una extensa conceptualització prèvia, molt d'acord amb l'època, referida a qüestions generals del dret. En veritat, la història poc pot aportar en aquest sector, com tampoc la doctrina anterior a la revolució. No li sembla suficient exposar-hi, sense més, la constitució vigent, vol ser un científic, i veu en la discussió i precisió de les categories, la labor de la investigació. És el que anomena principis o filosofia: enunciats plens de rigor que, amb

27. *Estudios de derecho político, resumen de algunas lecciones explicadas a los alumnos*, València, 1897; segona edició del 1901; també el seu discurs d'obertura, “Concepto de la política y sus relaciones con el derecho político”, València, 1899; va donar la biblioteca a la facultat i va instituir un premi en metàl·lic per pagar el títol de llicenciatura, que la devaluació constant va fer desaparèixer els darrers anys.

les seues múltiples relacions, hi exposen la realitat del dret polític, que no és sols el dret constitucional espanyol. Giner i la seua filosofia del dret, amb cert sentit positiu o de teoria general del dret, estaven molt esteses, acceptades per Adolfo Posada i d'altres. Olóriz no és institucionista, però els seus termes i conceptes recorden les idees de Giner de los Ríos, que es trobaven en l'ambient. Avui ens semblen llunyanes, i un tant complicades, però aleshores creaven un metallenguatge científic imprescindible. Olóriz és un home estudiós, que ha llegit, que vol transmetre uns postulats científics, desentranyar i precisar les categories més generals del dret. Creu que aquests conceptes, delimitats, discutits, són la ciència del dret constitucional, per més que avui ens semblen excessivament abstractes, massa complexos... Els alumnes, a través de les seues distincions i precisions, arribarien a dominar un grapat d'idees que els servirien per a la comprensió del món liberal, per a la discussió de les realitats que veien al seu voltant.

El tercer titular de l'època, Eduardo Soler, va ser un home de la institució, en el butlletí de la qual va escriure bastant; tanmateix, a penes hi va publicar sobre la seua assignatura. El seu ensenyament era atractiu, segons ens narra Azorín: "Hombre alto, desgarrado. Camina ladeándose a un lado y a otro, y campaneando la cabeza. Cabeza expresiva: dientes helgados, barba rojiza rala y ojos azules. Ha salido del bosque y ha llegado a la universidad para dar, por capricho una clase de Derecho político...".²⁸ En època més tardana va ser catedràtic de polític Mariano Gómez, home de vàlua sens dubte, però que tampoc no va publicar a penes, les seues memòries sobre l'adveniment de la república. Va ser rector, conseller d'estat i membre del tribunal suprem, fins que se'n va exiliar. També se'n va anar fora Carlos Sanz Cid, que va estar a València i va passar a la universitat autònoma de Barcelona –el seu estudi sobre la constitució de Baiona, encara es consulta–.

En dret administratiu hem de començar pel manual de Santamaría, que es va explicar durant molts anys a València. El *Curso de derecho administrativo* es caracteritzava per una visió més tècnica de la matèria administrativa que la dels seus predecessors, i per l'estructura sistemàtica i ordenada, amb què coordina les diferents parts –potser només puga ser comparat amb Adolfo Posada, però és més senzill, més didàctic–.²⁹ No hi ha referències a la història, ni tampoc una visió des de principis purs: l'amplitud de la

28. Azorín, *Valencia*, Madrid, 1940, p. 57. Eduardo Soler compta amb nombrosos articles en el *Boletín de la institución libre de enseñanza*. Va donar la biblioteca a la facultat de dret.

29. *Curso de derecho administrativo, según los principios generales y la legislación actual de España*, pròleg d'E. Pérez Pujol, Madrid, 1885, amb diverses edicions. Sobre Colmeiro i Posada, M. Peset, *Historia y actualidad...*, III, pp. 351-382; també hi ha una visió general en A. Nieto, "Influencias extranjeras en la evolución de la ciencia española del derecho administrativo", *Anales de la universidad de La Laguna*, 1966, pp. 5 i ss.

legislació administrativa el porta a conformar-se amb l'exposició, degudament ordenada en els diversos aspectes. Els principis, els conceptes essencials –l'enfocament filosòfic, si es vol anomenar d'aquesta manera– és essencial en la seua construcció, però no el col·loca a banda, sinó ficat en cadascun dels apartats o qüestions. Hi analitza l'organització administrativa, en els diversos nivells; classifica i organitza les funcions administratives de l'estat, així com el procediment contenciós administratiu. Va reflectir també, al llarg de la seua obra, idees de Giner. Considera el dret administratiu com una branca derivada del dret polític, concretament del poder executiu. Altres autors restringien l'administració sols a aquella activitat que fomenta o intervé en la riquesa, al ministeri de la governació liberal –que aviat es desdobra amb foment–, mentre que en queden fora les relacions amb l'església, l'exèrcit o els impostos. Santamaria prescindeix d'una extensa discussió sobre aquest concepte. Hi admet l'enfocament històric i filosòfic, però no l'aplica, com el polític; prefereix un positivisme estricte –lleis i reglaments–, sense a penes comentaris, jurisprudència o doctrina que il·lustren les seues pàgines. Coneix ben bé la ciència administrativa del seu temps, els grans temes, com les potestats de l'administració, la jerarquia o les funcions, que precedeixen els dos grans sectors en què es dividia el dret administratiu: organització i funcions administratives, perfectament organitzades. És un manual excessivament ampli, si el comparem amb allò que realment es podia explicar a classe.³⁰

El dret penal, on els codis són tan precoços –l'effimer del 1822, el del 1848–, en els primers plans estava unit a mercantil, i s'hi explicaven els codis, comentats. Va tardar a separar-se fins al pla Gamazo i, per aquests anys, es va gestar una nova visió amb la recepció de les doctrines del positivisme italià, de Lombroso, Garofalo i Ferri. Va ser Dorado Montero, professor de Salamanca, qui va introduir aquestes noves perspectives a Espanya. Pretenien convertir l'estudi del delictes i els delinqüents en una ciència positiva, basada en l'antropologia i la sociologia. El dret penal es completaria amb la criminologia... D'altra banda, la doctrina italiana de Carrara es mantenia en posicions més jurídiques, analítiques, que desconfiaven d'aquella direcció.³¹ En la càtedra va estar Pascual Testor, i quan va morir aquest hi va ensenyar Enrique Benito de la Llave, que coneixia millor les noves direccions del dret penal del seu temps. Però és a la fi del període, quan José Arturo Rodríguez Muñoz –deixeble de Jiménez de Asúa, i format a Alemanya– hi introdueix els nous corrents tecnicojurídics de Welzel i Metzger, els

30. Unes explicacions de classe a través d'apunts manuscrits del 1890, escrits per un auxiliar, mostren la realitat de l'ensenyament, encara que es basa en Santamaría, vegeu M. Peset, *Historia y actualidad...*, III, pp. 392-395.

31. M i R. Peset Reig, "Positivism y ciencia positiva en médicos y juristas del siglo XIX. Pedro Dorado Montero", *Almena*, 2 (1963), 65-126.

manuals dels quals va traduir.³² Una malaltia greu, per desgràcia, el va mantenir al llit llargs anys al final de la vida... L'estudi del delictes es feia més abstracte –amb una àmplia part general sobre l'acció penal–, es matisaven i superaven els corrents positivistes que durant molts anys van dominar la ciència penal.

L'estudi dels procediments també va variar durant aquesta època. El XIX s'expliquen de manera casuista i minuciosa els tràmits dels diversos judicis –les lleis d'enjudiciament i els nombrosos procediments especials–. Dos catedràtics, els germans Vicente i José María Gadea Orozco, van ocupar aquestes càtedres durant anys, encara que dedicats als seus plets i causes, als seus càrrecs. Cap al final del període s'incorporarien a la facultat per poc de temps professors que significaven la renovació: Francisco Beceña y González i Niceto Alcalá-Zamora y Castillo. El primer es va traslladar a Oviedo, on va ser assassinat en la guerra civil; el segon, fill del president de la república, va acompanyar el seu pare a l'exili. Ambdós van tenir un lloc important en la renovació del dret processal, que havia construït una dogmàtica al voltant de l'acció i el procés.³³

PERFIL DELS PROFESSORS

La irrupció del liberalisme en la universitat significa, en primer lloc, una organització nova, un nou professorat. De la corona i l'església passen a dependre de l'estat, d'una corporació amb una certa autonomia en l'escalafó burocràtic, de clergues –excepte metges i alguns legistes– passen a ser funcionaris de l'estat. El primer escalafó el confecciona Pedro José Pidal el 1846; la forma d'accés seria l'oposició a Madrid –unes vegades directa, unes altres restringida a auxiliars–, controlada pel ministeri.³⁴ Fins i tot el govern en nomenava alguns sense oposició. La presència del poder és constant en les oposicions centralitzades, davant tribunals designats pel ministeri –si bé cada vegada hi van intervenir més professors de l'assignatura, o una altra anàloga–. Les purgues, les depuracions i les reincorporacions corresponents dels freqüents canvis polítics, van completar aquesta dependència. En tot cas, la durada de les oposicions, o l'absentisme

32. Va traduir el *Tratado de derecho penal* y la *Criminología* d'Edmund Metzger; el 1953–1954, encara que no el va llegir en persona, li va correspondre el discurs inaugural sobre “La acció finalista”, que va ser reeditat el 1978. Del seu antecessor, vegeu “Las orientaciones modernas del derecho penal”, *Anales de la universidad de Valencia*, 1, 5-8 (1920-1921), 380-418.

33. J. Montero Aroca, “Aproximación a la biografía de Francisco Beceña”, *Revista de derecho procesal iberoamericano*, 1 (gener-març 1980), 129-163.

34. M. Peset i J. L. Peset, *La universidad española...*, pp. 189-208, en especial 491-524; J. L. Guereña, “El primer escalafón de catedráticos de universidades (1847) y la creación del cuerpo de catedráticos de universidades en España”, *Doctores y escolares*, I, pp. 231-250.

—per diverses raons, la política o la pràctica professional— dels catedràtics, van tendir a crear diverses categories d'auxiliars, que carregaven amb una part de les classes. Al final del segle es multiplica el nombre d'aquests per necessitats de l'ensenyament, no com a persones en formació que inicien la carrera universitària.

Els professors de la facultat de dret de València formen un conjunt no molt ampli, al voltant d'una dotzena de catedràtics i uns quants auxiliars —menys, ja que atenen diverses càtedres—. Es pot traçar el perfil, les activitats, dels estudis a la càtedra, fins que es jubilen.³⁵ Acaben la llicenciatura i es doctoren a Madrid, en un o dos anys; opten després a una plaça de catedràtics supernumeraris o auxiliars amb un sou —a vegades són gratuïts— i una oportunitat d'entrar en l'escalafó per oposició restringida, o també en el torn lliure entre doctors. El doctorat es fa amb bastant rapidesa, excepte algunes excepcions: Lorenzo Benito i Luis Gestoso van seguir una altra carrera abans de doctorar-se. El doctorat no és difícil, consisteix en un exercici retòric sobre un tema que s'escull d'un qüestionari, o s'acorda amb alguns dels catedràtics de doctorat de Madrid. En el xx s'hi introdueix la tesi doctoral, com un treball senzill, fàcilment realitzable. Cal esperar als anys cinquanta —quan acaba el monopoli de Madrid—, perquè hi apareguen les tesis a què avui estem acostumats.

Aconseguen una auxiliaria en un termini relativament curt, entre tres o quatre anys des del doctorat, a vegades menys. Són places poc atractives, ja que —excepte els supernumeraris de Moyano— el sou és curt o nul, el treball ardu. N'hi ha prou amb repassar els expedients de Salvador Salom y Puig o de Rafael de Olóriz Martínez, de Mariano Gómez, per percebre la càrrega docent que van suportar aquells auxiliars. La condició d'auxiliar obria un torn restringit al qual no podien presentar-se els doctors. Resultava fàcil accedir a auxiliar, en l'època isabelina fins i tot en són nomenats abans de ser doctors. Usualment exerceixen durant alguns anys aquests llocs, alguns dedicats a l'exercici del fòrum, i sols tenen la facultat com una manera de prestigi o perquè els agrada la docència. Molts d'ells, tanmateix, no arribaran a la càtedra.

Però els que aconseguen guanyar les oposicions, tret de casos excepcionals, arriben a la càtedra, als trenta i tants anys la majoria; els Salom, pare i fill, o Olóriz prop dels quaranta. Algú més tard, per exemple els canonistes Juseu —home un poc estrafolari segons Azorín— i Cabrera, que hagué de dedicar-se a altres tasques. També Mur Sancho, Puigdollers o el rector Mariano Gómez —auxiliars llarg temps, opositors constants—.

35. Y. Blasco, *La facultad de derecho de Valencia durante la restauración (1875-1900)*, 2 vols., tesi doctoral, València, 1996, I, pp. 245-286; M. Fernanda Mancebo, *La universidad de Valencia en guerra. La F.U.E. (1936-1939)*, València, 1988 i *La universidad de Valencia. De la monarquía a la república...*, pp. 307-324 i 373-382.

En general, encara que cada cas és peculiar, els qui arriben a la càtedra a menor edat procedeixen de la central. Són els més brillants o són més prop dels nuclis de poder? Hi romanen poc de temps i tendeixen a tornar al seu lloc de destinació, com Vicente Santamaría de Paredes o Lorenzo Benito, Castán o Jordana de Pozas... Una bona part dels professors gaudiran la càtedra més de trenta anys –la jubilació als setanta, la va imposar García Alix, amb dificultats–, excepte mort prematura. També per passar a càrrecs polítics, estan en excedència algun temps –el civilista Calabuig– o l'administrativista Jordana de Pozas –col·laborador amb el dictador Primo de Rivera–; en la república es fa freqüent, Castán o Mariano Gómez són nomenats per al tribunal suprem, Sanz Cid per al tribunal de garanties constitucionals...

Els torns de trasllat fan fàcil passar d'una càtedra a l'altra, d'una universitat a l'altra, a la mateixa assignatura o a una altra anàloga; i a més, amb aprovació del ministeri, hi cabia la permuta de càtedres d'igual matèria. La mobilitat és elevada, i al llarg de la vida els catedràtics es traslladen a altres facultats, fins i tot canvien de càtedra, ja que no hi ha una especialització estricta, encara que la majoria dediquen la vida a una àmplia disciplina. Les vacants en la facultat són freqüents perquè els temps de les oposicions i concursos són lents. Si jutgem pels escalafons entre el 1887 i el 1900, hi ha nombroses vacants a València; a vegades fins a cinc, el normal n'és una o dues. A banda hi ha els diputats i els senadors, i altres amb excedència, malalties i absències per oposicions i treballs... En les actes de la junta es perceben els problemes que es creen: exigeixen contínuament major nombre d'auxiliars.

La mobilitat dels professors posseeix tres direccions o metes. En primer terme, una vegada aconseguida la primera càtedra, tendiran a tornar al seu lloc d'origen o facultat on van estudiar, cosa que explica el pas fugaç de nombrosos professors per València. Així, en dret canònic, jubilat Juan Juseu Castanera el 1906, ve de Salamanca Juan Girón Arcas, que, tres anys després, permuta amb Manuel Cabrera Warletta i es trasllada a Sevilla fins que mor el 1915. Jiménez y Pérez de Vargas passa a Granada... O Aniceto Sela Sampil, de dret internacional, sols hi va estar uns anys i va tornar aviat al seu Oviedo natal, fins que va morir. Els valencians retornen també a la seua facultat amb urgència, en el mateix any de l'oposició Bernabé Herrero de Granada, Calabuig y Carrá des d'Oviedo, Llopis Domínguez i Testor des de Salamanca... Tanmateix, el salamanquí Pérez Pujol s'establirà a València, des que va venir de Santiago, com també hi romanaran de per vida, Olarieta de San Sebastián, el sevillà Gestoso; Antonio Rodríguez de Cepeda de Cartagena –si bé pertanyia aleshores al districte de València–. Però fa la sensació que des de l'època isabelina, els professors són la majoria de la província o del regne, els auxiliars per descomptat. Fins i tot hi ha alguns trets d'endogàmia, és a dir, de

familiars que ocupen càtedres. Els Gadea, els Rodríguez de Cepeda, els Salom, Ros Gómez és fill d'Elías Ros Andrés —el seu germà Fernando Ros Andrés completa aquest grup familiar—. Bernabé Herrero era gendre de Pérez Pujol. Durant el segle XX hi va minvar el nombre de valencians...

El segon corrent és cap a Madrid, que com a universitat central i capital tenia millor sou, majors possibilitats polítiques i professionals. Els més notables, per la seua obra, busquen acabar la vida allà. Així Matías Barrio y Mier, qui després d'explicar romà a València i civil a Oviedo, passaria el 1892 a la càtedra d'història del dret de Madrid. També Vicente Santamaría de Paredes que escalaria les més altes destinacions polítiques, que va estar a València del 1876 al 1888 —no era fàcil ascendir a la central—. El notable mercantilista Benito y Endara va passar de Salamanca a València, després a Barcelona, per acabar a Madrid. José M. Olózaga Bustamante se'n va anar aviat a la central, mentre que Zumalacárregui, després de llargs anys, el 1941; José Castán i Luis Jordana de Pozas seguiran aquest mateix camí.

Així mateix, hi ha una tercera tendència a explicar l'assignatura més d'acord amb els gusts i els coneixements. N'opositen a diverses, però després procuren explicar la matèria. L'exemple més destacat és Adolfo Bonilla San Martín, que va canviar fins i tot de facultat, va passar a lletres... Salom Puig va estar uns anys en dret mercantil, i després es va assentar en civil. En història del dret, per ser nova, hi acudeixen de diversa procedència, Pérez Pujol des del civil a València, així com José Antonio Bernabé Herrero també des del dret civil espanyol des de Granada. Hi ha, doncs, una certa especialització, encara que no per a auxiliars, que explicaven diverses assignatures. Però, en general, els canvis d'assignatura responen, sobretot, a les dues primeres tendències. No hi ha una assignatura que es considere més notable o amb major prestigi. Ni tan sols en l'exercici, en què sens dubte, treballen en diversos camps, sobretot en dret privat.

Sens dubte, en la facultat sempre hi va haver dos grups, per l'alineació política, conservadors i liberals. Republicans hi ha des de la gloriosa, sens dubte: la figura de Pérez Pujol arriba a l'apogeu en aquests anys, va ser rector el 1868, va participar en la junta del cantó, i fins i tot va acceptar una reunió de la internacional al paranimf.³⁶ Amb l'oposició contra Primo de Rivera i la república, les distàncies augmenten, encara que no hi ha en el claustre tensions, l'alçament del 36 crearia l'escissió, l'exili... La majoria, d'altra banda, no participaran en política, malgrat que, sens dubte, cadascun té una actitud davant la situació universitària i espanyola. Però alguns catedràtics i professors de la

36. M. Peset, J. Palao, "Escenas de la vida universitaria", *Sapientia aedificavit. Una biografía del Estudi general de la Universitat de València*, València, 1999, pp. 19-95, en especial pp. 75-79.

facultat van tenir àmplia participació en la política. En la primera època alguns es van assentar en les corts: Nicolau Maria Garelli, Felip Benicio i Liñán hi van aconseguir escons, gràcies al sufragi universal indirecte, de la constitució del 1812, que, per les successives eleccions, afavoria la presència de persones notables. Després amb el vot censatari i la consolidació dels partits, no va ser tan usual que isquessen diputats –també el regnat d'Isabel II va ser una època de mediocritat universitària–. Més fàcil era que la universitat, el claustre de doctors, o la societat econòmica d'amics del país, els elegís senadors, d'acord amb la constitució del 1876, que sostenien els dos partits dinàstics, en un clima de corrupció i caciquisme, fins i tot després del sufragi universal. Antonio Rodríguez de Cepeda va militar en les files del conservadorisme; la societat d'amics el va nomenar senador el 1887. També el seu fill Rafael ho seria per València i per Castelló. Al mateix grup conservador pertany Vicente Gadea Orozco, nomenat senador per la universitat de València el 1899. El seu germà José María seria diputat per Gandia el 1896, i per Sagunt el 1899. Encara més dedicat a la política va estar el catedràtic de civil Calabuig y Carrá, elegit diputat pel districte d'Énguera el 1891; el 1893 va ser regidor de l'ajuntament de València –a banda de la seua presència en la societat d'amics del país, i al casino d'agricultura, on es reunien els hisendats–. El 1899 torna a ser diputat per Alzira, el 1905 per Gandia. El 1914 és elegit senador per la universitat de València fins que mor.

Hi ha a més alguns que representen posicions molt conservadores, lligades als moviments catòlics de l'època. En primer lloc, el senador Rafael Rodríguez de Cepeda –ja vam veure el seu manual–, que acompanyava José María Gadea en l'acadèmia científicoliterària de la joventut catòlica i en l'associació de catòlics de València. Luis Gestoso també participava en aquestes conviccions i tasques.³⁷ Menys extremats semblen Ros Gómez o l'economista José María Zumalacárregui... Era una facultat conservadora, sense cap dubte. Si el dret va poder ser revolucionari en els decennis primers de segle, a l'altura de la restauració ja no tenia aquella ambició, tractava d'assegurar l'ordre establert.

Els liberals també van tenir els seus homes polítics en aquells anys. Els que pertanyien a la institució lliure d'ensenyament estaven, sens dubte, prop dels liberals, ja que havia estat Sagasta i el ministre Albareda, els qui van retornar la càtedra a Giner i a altres professors. Eduardo Pérez Pujol, Eduardo Soler y Pérez, José Villó –en lletres–, Aniceto

37. R. Reig, *Blasquistas y clericales. La lucha por el poder en la Valencia de 1900*, València, 1986, ens proporciona dades i ambient de l'època.

Sela Sampil, són institucionistes. Fins i tot Olóriz i Bernabé Herrero tenen tarannà liberal. Però la majoria no es van dedicar directament a la política. Sela n'és l'excepció, ja que en la seua època d'Oviedo, a més de rector, va ser director general de primer ensenyament, conseller de l'institut natural de previsió, tinent d'alcalde de l'ajuntament d'Oviedo. Però el partit liberal compta també amb Santamaría de Paredes, que és el més destacat. Va ser diputat el 1886, 1889, 1893 i 1898; senador el 1901 i vitalici des del 1903, conseller d'instrucció pública durant anys, director general d'instrucció pública i president del consell de ministres el 1905. Era també bon docent. Havia estat professor d'Alfons XIII, que el va premiar, quan va eixir de la presidència, amb el títol de comte de Santamaría de Paredes. En qualsevol cas, s'estableix a Madrid, i encara que passa per València no té molt a veure amb els cercles i influències locals. Això no obstant, la seua presència a l'ateneu científic va ser notable; aquesta institució, va aconseguir una certa florida, que després va minvar. Va ser centre de professors i intel·lectuals valencians més avançats de l'època, encara que també hi van ser Calabuig o Gestoso... La societat d'amics del país era un centre de professors i notables —on va estar Pérez Pujol i altres molts—, que cap al final de la restauració semblava dominada per l'ala conservadora.

Durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, la facultat no es va distingir per la seua oposició. Era degà José María Gadea Orozco, i la majoria dels nous professors eren conservadors: Puigdollers en dret natural, Ros Gómez en romà, Salom Antequera i Castán en les càtedres de civil, Mur en mercantil, Gestoso, Jordana... Sols Mariano Gómez va ser republicà. Durant la república van venir professors d'aquesta tendència, amb idees més avançades, com Sanz Cid, Alcalá-Zamora, Ots Capdequí —ingressat el 1921 per Oviedo es va traslladar a Sevilla i va passar a ser catedràtic de València, encara que romandria al centre d'estudis d'història d'Amèrica, que va crear a la capital andalusa—. ³⁸ Però a penes van tenir temps d'intervenir en els claustres, perquè va esclatar la guerra.

El col·legi d'advocats va comptar en les seues llistes amb molts professors de la facultat, tant catedràtics com auxiliars. Semblava un mitjà per sostenir-se, alhora que proporcionava prestigi i poder. Alguns van ostentar càrrecs, tant en el col·legi com en l'acadèmia de jurisprudència i legislació, ³⁹ en especial Antonio Rodríguez de Cepeda i Vicente Gadea Orozco. Pérez Pujol va ser diputat del col·legi els anys anteriors a la revolució, encara que ja no n'hi exercia, però es mantenia al col·legi com a no docent —molts

38. Vegeu-ne la introducció de Mariano Peset a J. M. Ots Capdequí, *Obra dispersa*, València, 1992.

39. Laura Isabel Martí Fernández està acabant la tesi sobre l'acadèmia valenciana, a la qual agraïm la consulta.

altres van alternar períodes d'exercici docent, amb altres en què no es dedicaven al bufet-. Benito y Endara o Santamaría també n'exerceixen. Els qui estan al cim del poder social, per càrrecs i nomenaments polítics n'exerceixen també. El poder social, els diners i el prestigi van tots units a una mateixa persona. Els grans despatxos es fan compatibles amb càrrecs acadèmics i polítics. D'ací, aquells homes del dret, que dominen tres sectors: el saber, la política i el fòrum. Els catedràtics de dret van ser rectors amb freqüència, nomenats pel govern. Aquest càrrec s'alternava amb medicina, ja que les altres facultats hi tenien menor entitat. Sens dubte, era un poder social que requeia en persones de prestigi. La figura de Pérez Pujol hi destaca sobre tots, per la seua effigie de patrici, preocupat per la qüestió social i la política. En un altre sentit, també ho van ser Antonio Rodríguez de Cepeda, Vicente Gadea Orozco, Ros Gómez –rector durant la dictadura-, Zumalacárregui –rector amb Berenguer i amb Franco-. En la república, Mariano Gómez. Vicerectors van ser Olóriz o Bernabé Herrero.

En la generació següent els catedràtics van anar deixant l'exercici davant els tribunals, com a activitat principal. Jordana o Castán no exerceixen, tot i que encara altres complementen els sous des del bufet. El nivell científic dels professors va millorar, les publicacions són el millor indicador per percebre-ho, per mesurar el prestigi intel·lectual, ja que reflecteixen treball, capacitat, coneixements. Durant el segle XIX, les publicacions dels professors es concentren en manuals, destinats a la docència, i discursos d'obertura, juntament amb alguns fullets i articles de revista. Els manuals no tenen intenció d'exhaustivitat en les anàlisis, són ajuda per a estudiants. A Giner de los Ríos, partidari d'una pedagogia nova, li disgustaven: els anomena “remediavagos”, per aprendre a última hora. Crítica que serveixen de complement als sous i l'excessiu volum. Possiblement la formació dels professors conduïa a identificar aquestes síntesis amb l'assignatura, ja que han estudiat amb manuals, i el doctorat és un discurs oratori, o una tesi urgent, en la majoria d'ocasions, d'escassa profunditat, i en les oposicions s'exigeixen visions panoràmiques o continguts memorístics. Els discursos d'obertura continuaven mantenint les característiques retòriques i oratòries. Al principi del XX van aconseguir alguns una intenció científica quan se'ls encomanava la solemne obertura. Però la majoria van seguir la tradició d'embastar unes quantes idees sobre un tema més o menys brillant.

En la restauració sorgeix una ciència jurídica que s'acosta al món europeu. Alguns dels seus noms han estat citats en aquestes pàgines: Giner i Pérez Pujol, Hinojosa o Bonilla, des de la facultat de lletres de Madrid, assenyalen metes més altes. Colmeiro, Posada o Santamaría de Paredes, Sela, Torres Campos, Azcárate o Benito y Endara.

Alguns van estar al claustre de València. Després, en la nova generació sorgeixen noms preclars, José Castán, compilador de dret civil, i Jordana de Pozas, home de grans coneixements en matèria administrativa. José María Ots en història, Orúe y Arregui en internacional, Rodríguez Muñoz, Alcalá-Zamora. L'alçament i la guerra van tallar aquesta millora que, sens dubte, era general en les universitats espanyoles.

Càtedres dotades, catedràtics i anys de servei

Història general de dret espanyol

Eduardo Pérez Pujol (1885-1888)
Francisco Javier Jiménez y Pérez de Vargas (1890-1892)
Juan Antonio Bernabé Herrero (1892-1930)
José María Ots y Capdequí (1931-1939)

Prolegòmens, el 1883 dret natural

Fernando León Olarieta (1868-1871)
Rafael Rodríguez de Cepeda (1886-1918)
Blas Ramos Sobrino (1919-1924)
Mariano Puigdollers Oliver (1924-1940)

Dret romà

Primera càtedra (suprimida el 1883)

José Espinós Rubio (1867-1879)
Matías Barrio y Mier (1880-1881)
Salvador Gavilá (1882-1883)

Segona càtedra

Manuel Bartolomé Tarrasa Romans (1872-1879)
Eduardo Gadea Alera (1880-1892)
José María Gadea Orozco (1892-1904)
Joaquín Elías Ros Gómez (1906-1942)

Economia política i estadística

Antonio Rodríguez de Cepeda (1856-1894)
José María Olózaga Bustamante (1895-1896)
Melchor Salvá Hormaechea (1896-1900)
José María Zumalacárregui Prats (1903-1941)

Dret civil

Primera càtedra

Eduardo Pérez Pujol (1859-1885)
Miguel de la Guardia Corencia (1887-1891)
Lorenzo Benito y Endara (1891-1895)
Salvador Salom Puig (1895-1912)
José María Ventura y Pallás (1916-1921)
José Castán Tobeñas (1921-1933)
José Viñas Mey (1933-1963)

Segona càtedra

Fernando León Olarieta (1867-1878)
Narciso Guillén Tomás (1879-1881)
Vicente Calabuig Carrá (1882-1915)
Manuel Bedmar Escudero (1917-1918)
Salvador Salom Antequera (1918-1948)

Dret mercantil i penal

José María Llopis Domínguez (1861-1895)

Dret mercantil

Salvador Salom Puig (1887-1895)
Lorenzo Benito Endara (1895-1900)
Adolfo Bonilla San Martín (1903-1905)
Fernando Ros y Andrés (1905-1920)
Ricardo Mur Sancho (1920-1948)

Dret penal

Pedro Nolasco Mirasol y de la Cámara (1896-1897)
Pascual Testor y Pascual (1896-1920)
Enrique de Benito y de la Llave (1921-1930)
José Arturo Rodríguez Muñoz (1930-1955)

Dret canònic

Fernando León Olarieta (1857-1867)
Manuel Bartolomé Tarrasa Romans (1870-1872)
Juan Juseu Castanera (1871-1904)
Eduardo Soler Pérez (1874-1884)
Joaquín Girón Arcas (1906-1909)
Manuel Cabrera Warletta (1909-1936)

Dret internacional

Aniceto Sela Sampil (1888-1891)
Luis Gestoso Acosta (1891-1925)
José Ramón de Orúe y Arregui (1925-1953)

Dret processal

Vicente Gadea Orozco (1872-1904)
José María Gadea Orozco (1889-1924) (2a càtedra)
Francisco Beceña y González (1924-1925)
Matías Domínguez Ballarín (1926-1935)
Niceto Alcalá-Zamora Castillo (1935-1939)

Dret polític i administratiu

Vicente Santamaría de Paredes (1876-1883)
Eduardo Soler Pérez (1884-1907)
Rafael Olóriz Martínez (1887-1913)

Dret polític

Mariano Gómez González (1915-1932)
Carlos Sanz Cid (1933-1937)

Dret administratiu

Leopoldo de Michelena y García de Paredes (1907-1914)
Fernando Ros y Andrés (?)
Luis Jordana de Pozas (1918-1926)
José Valenzuela Soler (1927-1942)